УДК 343.32-053.215

Марія Чеховська,

доктор економ. наук, професор,
завідувач кафедри національної безпеки

Ірина Ничитайло,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри національної безпеки
Національна академія Служби безпеки України

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

У статті розглядаються проблемні питання залучення до бойових дій дітей ті підлітків з боку так званих Донецької та Луганської «народних республік». Зважаючи на суспільно-небезпечні наслідки залучення до бойових дій дітей та підлітків, автори пропонують вжити заходів щодо встановлення кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх до бойових дій та розширення переліку злочинів, за які настає кримінальна відповідальність, особами, що їх вчинили, віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років.

Ключові слова: неповнолітні, діти-солдати, бойові дії, кримінальна відповідальність, квазідержави.

Постановка проблеми. Здійснюючи протягом двох останніх років збройну агресію проти України, Російська Федерація активно залучає всі засоби та методи ведення гібридної війни. Особливо не захищеними у цій ситуації є діти та підлітки. Йдеться не лише про забезпечення безпеки зазначеної категорії осіб, що перебувають у зоні проведення антитерористичної операції, адже за даними урядових джерел за час воєнної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях станом на початок червня 2016 року загинуло 68 дітей та було поранено 186 [4]. Небезпечними є також підготовка та залучення дітей і підлітків безпосередньо до здійснення терористичної діяльності, втягнення їх у ведення бойових дій.

Сьогодні не існує навіть приблизної статистики щодо кількості дітей, що беруть участь у збройному конфлікті проти України на боці так званих «Донецької народної республіки» («ДНР») та «Луганської народної республіки» («ЛНР»). Єдине, про що свідчить аналіз інформаційного простору Російської Федерації та зони тимчасової окупації Луганської та Донецької областей, це те, що активно залучати дітей та підлітків до лав незаконних збройних формувань почали з 2014 року. Мова йде не лише про створення проросійських військово-патріотичних об'єднань, де дітей навчають, зокрема, тактиці ведення бою, проводять стрілецьку та снайперську підготовку, а й про залучення дітей до незаконних збройних формувань в якості «синів полку». Зазначимо, що вербовка та експлуатація дітей спрямовані також на їх залучення до контрабанди, зокрема, наркотичних засобів через визначені пункти пропуску, збору розвідувальної інформації, у тому числі встановлення GPS-маяків, занять проституцією [9].

За сприяння Фонду з прав людини Міністерства закордонних справ Нідерландів у 2015 році було проведено дослідження на тему «Ситуаційний огляд дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні», в якому окремий розділ присвячено можливості залучення до військової служби дітей із 17 років та наявності дітей-солдатів [18]. Наголосимо, що конкретних цифр і фактів у дослідженні не наведено, але підкреслюється недосконаліть українського національного законодавства стосовно виконання рекомендацій Комітету ООН з прав дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До недавнього часу проблематика участі та захисту дітей як учасників бойових дій розглядалася вітчизняними науковцями у форматі міжнародного гуманітарного права з позицій захисту прав людини, зокрема, у роботах М. Грушка та М. Манька [6, 12].

З початком проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях окремі аспекти втягнення неповнолітніх до бойових дій та збройних конфліктів саме на сході України розглядалися у наукових статтях Н. Опольської та О. Кочемировської [10, 13]. Водночас дослідження щодо правової оцінки зазначеного явища вченими не проводилися.

Мета статті. Зважаючи на зазначене, метою статті є визначення передумов та наслідків використання з боку так званих «ДНР» та «ЛНР» дітей та підлітків в якості солдат, а також формулювання пропозицій з удосконалення чинного кримінального законодавства з метою попередження вказаної злочинної діяльності та притягнення до відповідальності за неї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає Amnesty International, з початку 2010-х років було задокументовано використання або спроби використання дітей-солдатів під час воєнних конфліктів у таких країнах, як Малі, Центрально-Африканська Республіка, Чад, Кот-д'Івуар, Демократична Республіка Конго, Шрі-Ланка, Сомалі, Ємен тощо [16]. Станом на 2016 рік вербування та використання дітей та підлітків у збройних конфліктах спостерігалося в таких країнах, як Бірма, Демократична Республіка Конго, Ірак, Нігерія, Руанда, Сомалі, Південний Судан, Судан, Сирія та Ємен [3, с. 24].

Нормативно-правове визначення дефініції «дитина-солдат» у міжнародному правовому полі почало з'являтися із середини 1970-х років XX сторіччя. Паралельно формувалися норми, що забороняють та встановлюють кримінальну відповідальність за втягнення дітей та неповнолітніх до бойових дій. Так, у Паризьких принципах з питань дітей, що беруть участь у збройних силах або збройних групах (The Paris Principles. The principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups, 2007), під дитиною, що пов'язана із зазначеними об'єднаннями, «розуміється будь-яка особа, що не досягла 18-річного віку, нині або раніше завербована або яка використовувалася збройними силами або збройними групами в будь-якій якості, включаючи дітей – хлопчиків і дівчаток, які використовуються як бійці, носильники, розвідники або в сексуальних цілях, але не обмежуючись ними» [2].

Закон попередження використання дітей-солдат (The Child Soldiers Prevention Act of 2008) було підписано 23 грудня 2008 року, та набув він чинності 21 червня 2009 року. Головною відмінністю Закону є необхідність публікації щорічної доповіді про торгівлю людьми іноземними державами та формування списку таких держав, в яких попередніми роками було виявлено підтримання урядовими збройними силами або урядами країн збройних угруповань, що вербують та використовують дітей-солдат.

Щодо реалізації Закону щодо попередження використання дітей-солдат та відповідно до положень Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах термін «дитина-солдат» означає: 1) будь-яку особу віком до 18 років, яка бере безпосередню участь у бойових діях в якості члена урядових збройних сил; 2) будь-яку особу віком до 18 років, яка була примусово завербована в урядові збройні сили; 3) будь-яку особу віком до 15 років, яка була добровільно завербована в державні збройні сили; 4) будь-яку особу віком до 18 років, яка була завербована або використана у військових діях збройними силами, відмінними від збройних сил держави [1]. У документі зазначається, що термін «дитина-солдат» включає в себе будь-яку особу, що підпадає під пункти 2 та 3, або 4, які залучені до будь-якої діяльності, зокрема «кухар, носильник, кур'єр, санітар, охоронець», а також особу, що перебувала у сексуальному рабстві.

На уряди, що є у списку країн, де відбувається залучення «дітей-солдат», поширюються обмеження на наступний фінансовий рік після публікації списку щодо комерційного ліцензування військової техніки та обладнання. Зазначений Закон, із певними поправками, забороняє надання допомоги урядам, зазначеним у списку, за такими напрямами: міжнародна військова освіта та тренування, іноземне військове фінансування, операції з підтримання миру, за винятком деяких програм [3, с. 24]. Наголосимо, що Закон забороняє також видачу ліцензій на прямі комерційні продажі військової техніки для урядів країн, зазначених у списку. Так, починаючи з 1 жовтня 2016 року та протягом 2016-го фінансового року ці обмеження будуть діяти в названих країнах. Рішення щодо включення певної держави у вищезазначені списки спирається на низку джерел, у тому числі отриманих для уряду США, наукові дослідження та достовірні звіти різних структур ООН, міжнародних організацій, місцевих та міжнародних неурядових організацій, міжнародні засоби масової інформації тощо.

Загалом іноземними фахівцями визначається, що діти-солдати – це «особи допризовного віку, які є членами або приписані до збройних сил країни або до будь-яких інших регулярних або нерегулярних озброєних

формувань або груп і які беруть або не беруть участі в збройному конфлікті» [8].

Зазначимо, що світова спільнота категорично реагує на факти втягнення неповнолітніх до воєнних дій. Так, факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, що ратифікований Верховною Радою України 23 червня 2004 року, у статті 4 зазначається, що «збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, яки не досягли 18-річного віку» [8].

Використання дітей та підлітків в якості солдат заборонено міжнародним гуманітарним правом, зокрема Конвенцією ООН про права дитини. Крім того, вербування та використання дітей, що не досягли 15-ти років, для участі у бойових діях є військовим злочином, відповідно до пп. XXVI п. 2 (а) ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Водночас у засобах масової інформації у тому числі з боку Російської Федерації та квазідержав «ДНР» і «ЛНР» періодично з'являється інформація про пряме або опосередковане використання неповнолітніх у ході ведення бойових дій або підготовки дітей до участі у збройному конфлікті. Так, у листопаді 2014 року журналіст Russia Today Грем Філліпс брав інтерв'ю у 15-річного Андрія Івахно, який допомагає бойовикам батальйону «Восток» на їхній базі та проходить курс навчання навичкам ведення бою та поводження зі зброєю [22]. Другий підліток у складі батальйону керує арсеналом зброї.

Новинний сайт так званої «ДНР» у листопаді 2015 року зазначав, що представники «Інтернаціональної бригади «П'ятнашка» проводили військово-патріотичну підготовку школярів Донецька, де юнаків навчали вмінню користуватися, зокрема, АК, АКМ, АК-74 [17].

На відеоканалі бойовиків News-Front у червні 2016 року було опубліковано сюжет щодо проходження школярами з окупованої частини Луганської області підготовки в оборонно-спортивному таборі «Гвардеєц» Міноборони Російської Федерації, що розташований у російському місті Пенза [21]. У сюжеті школярі розповідають, що їх навчають збирати та розбирати автомат Калашникова та пістолет Марголіна, стріляти з даних видів зброї, кидати гранати тощо.

Крім того, у Звіті Державного Департаменту США від червня 2016 року наголошується, що українському уряду стало відомо, що у складі дитячого батальйону, а саме Батальйону імені Святого Георгія Побідоносця, є діти віком 12 років [3, с. 381]. Набір дітей до батальйону бойовики здійснювали на території, що не є підконтрольною Українській державі, і в місцях, де уряд не в змозі забезпечити національні та міжнародні норми щодо заборони участі та використання дітей у збройних конфліктах.

За повідомленням різних джерел, зокрема Моніторингової місії ОБСЄ в Україні, станом на червень 2016 року діти віком близько 15 років продовжували брати участь в активних діях у складі комбінованих російсько-сепаратистських сил на сході України [3, с. 381]. З боку останніх фіксувалися повідомлення, що діти віком від 15 до 17 років активно залучалися до участі у воєнізованих молодіжних групах, де навчалися використовувати та застосовувати зброю. Більше того, неповнолітнім, що досягли певних успіхів у навчанні, було запропоновано сформувати свої власні бойові підрозділи, зокрема розвідувальні та диверсійні батальйони, та розпочати підривну діяльність. У звіті Державного департаменту США також наголошується, що проросійськи сепаратисти продовжують використовувати дітей в якості інформаторів та «живих щитів».

Відповідно до статті 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікованого Верховною Радою України 23 червня 2004 року, «збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у бойових діях осіб, які не досягли 18-річного віку» [20]. Крім того, держави-учасниці відповідно до Протоколу мають вживати всіх можливих заходів щодо попередження такого вербування і використання, у тому числі правових заходів, необхідних для заборони та криміналізації такої практики.

Як ми наголошували раніше, у Статуті Міжнародного кримінального суду кваліфікуються як військові злочини дії, пов'язані з «призовом на військову службу чи мобілізацію дітей, які не досягли 15-річного віку, або з їх активним використанням у бойових діях у межах як міжнародних, так і не міжнародних збройних конфліктів» [15].

Українське законодавство в цілому відповідає нормам міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо заборони втягнення дітей та неповнолітніх у бойові дії.

Так, статтею 30 «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах» Закону України «Про охорону дитинства» забороняється «участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких

діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни» [7].

Також вітчизняне законодавство регламентує відповідальність за ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» Кримінального кодексу України, а саме наголошує на покаранні за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми», що карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років [11]. Водночас не можна не казати й про встановлення кримінальної відповідальності відповідно до чинного Кримінального кодексу України для осіб віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, що вчинили злочини, за диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114); терористичний акт (ст. 258); пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277); посягання на життя представника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348) тощо.

Таким чином, вітчизняне законодавство потребує вдосконалення в частині встановлення як кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у бойові дії, так і відповідальності самих неповнолітніх за участь у даному виді діяльності. Ми пропонуємо доповнити ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» Розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» такою фразою: «Жорстке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, **втягнення неповнолітніх у ведення бойових дій, вчинення диверсій або терористичних актів,** вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років».

Крім того, вважаємо за необхідне доповнити пункт 2 ст. 22 «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність» Кримінального кодексу України таким переліком: «перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (стаття 1141), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (стаття 263), масові заворушення (стаття 294)».

Наголосимо, що на необхідності вдосконалення чинного законодавства наголошував також колишній уповноважений Президента України з прав людини Юрій Павленко, акцентуючи увагу на важливості правового визначення таких злочинів, як «вербування дитини під час збройного конфлікту», «використання дитини під час збройних конфліктів» тощо [19].

Висновки

Зазначимо, що у травні 2015 року було представлено попередні результати проекту «Захист прав дітей-учасників збройних конфліктів в Україні», де автори визначають такі проблеми, як, зокрема, «порушення права дітей-учасників збройних конфліктів на соціальний захист», порушення права дітей на отримання підтримки від держави та права дітей на освіту [14]. На жаль, вказане наочно демонструє некоректне застосування термінів, зокрема «діти-учасники збройного конфлікту». Іншими словами, важливо розрізняти терміни «дитина-жертва» та «дитина-учасник», що, на нашу думку, має бути закріплено у вітчизняному законодавстві.

Крім того, необхідним є посилення кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх до зазначених протиправних дій та, власне, криміналізація участі дітей у воєнних діях.

Вважаємо, що перспективними будуть дослідження щодо подальшої гармонізації вітчизняного законодавства відповідно до норм міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо дітей – учасників бойових дій та встановлення відповідальності за їх вербування.

Список використаних джерел:

1. The Child Soldiers Prevention Act of 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.state.gov/documents/organization/135981.pdf

2. The Paris Principles. The principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples_EN.pdf.

3. Trafficking in Persons Report (june, 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.state.gov/j/tip.

4. В Минске стороны договорились сотрудничать с ЮНИСЕФ по вопросу детей в зоне АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://censor.net.ua/news/391399/v_minske_storony_dogovorilis_sotrudnichat_s_yunisef_po_voprosu_deteyi_v_zone_ato_sayidik.

5. Вісник ДКВС. Діти-солдати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mercury.ethz.ch/bg_ChildSoldiers.

6. Грушко М.В. Співвідношення міжнародно-правових механізмів захисту дітей як учасників бойових дій в міжнародному праві захисту прав людини та міжнародному гуманітарному праві / М.В. Грушко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 62. – С. 426–435.

7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page2.

8. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23 червня 2004 року № 1845-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

9. Зубченко С. Діти війни: як Росія залучає українську молодь із тимчасово окупованих територій до терористичної діяльності [Електронний ресурс] / С. Зубченко. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/internal/diti-viyni-yak-rosiya-zaluchaye-ukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriy-do-teroristichnoyi-diyalnosti.html.

10. Кочемировська О.О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах : Аналітична записка [Електронний ресурс] / О.О. Кочемировська. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/1660/.

11. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

12. Манько М.В. Діти-солдати – учасники бойових дій? / М.В. Манько // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 60. – С. 400–407.

13. Опольська Н.М. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні / Н.М. Опольська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2015. – Вип. 27. – С. 273–283. – (Серія 18: Економіка і право).

14. Питання захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту – на контролі Омбудсмана і громадськості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/all-activity/6515-zn-pitannya-zaxistu-prav-ditej-v-umovax-zbrojnogo-konfliktu-na-kontroli.

15. Римский устав международного криминального суда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

16. Світова торгівля зброєю сприяє використанню дітей-солдатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://amnesty.org.ua/nws/svitova-torgivlya-zbroyeyu-spriyaye-vikor.

17. Сводки ополчения Новороссии (15.11.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-news.su/svodki-opolcheniya/84865-svodki-ot-opolcheniya-novorossii-15112015.html.

18. Ситуаційний огляд дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://issuu.com/crc-ngo/docs/____65609ac81f7814.

19. Уповноважений з прав дитини пропонує змінити законодавство для захисту дітей-жертв конфліктів[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/UKRAINE/upovnovazheniy-z-prav-ditini-proponuye-zminiti-zakonodavstvo-dlya-zahistu-ditey-zhertv-konfliktiv-144364_.html.

20. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

21. Школьники «ЛНР» проходят военную подготовку в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ghall.com.ua/2016/06/26/shkolnyky-lnr-prohodyat-voennuyu-podhotovku-v-rossyy-vydeo/.

22. Школьники Донбасса взяли в руки оружие, чтобы защищать Родину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukraina.ru/news/20141106/1011093369.html.

В статье рассматриваются проблемные вопросы привлечения к боевым действиям детей и подростков со стороны так называемых Донецкой и Луганской «народных республик». Учитывая общественно опасные следствия привлечения к боевым действиям детей и подростков, авторы предлагают принять меры относительно установления уголовной ответственности за привлечение несовершеннолетних к боевым действиям и расширения перечня преступлений, за которые наступает уголовная ответственность, лицами, которые их совершили, в возрасте от четырнадцати до шестнадцати лет.

Ключевые слова: несовершеннолетние, дети-солдаты, военные действия, уголовная ответственность, квази-государства.

The article discusses the problematic issues of bringing to the military actions of the teenagers from the so-called «Donetsk and Luhansk people's republics». Despite the socially dangerous consequences of the involvement in hostilities of children and adolescents, the authors propose to take measures to establish criminal liability for involvement of minors in military actions and expansion of the list of crimes by those responsible at the age from fourteen till sixteen years, for which criminal liability.

Key words: minor, military operations, child-soldiers, criminal liability.